

ÇAYLAK TEVFİK

(1843-1893)

Türk folklor derlemelerinin öncüsü,
biyografi-tarih müellifi,
gazeteci ve mizah yazarı.

1843 yılı Eylülünde İstanbul'da doğdu. Çıkardığı mizah gazetesinin adından dolayı 1877'den sonra Çaylak lakabı ile anılan Mehmed Tevfik halk tabakasından bir ailenin çocuğudur. Babası, gençliğini Yeniçeri Ocağı'nda geçirecek buranın dağılmasından (1826) ve bir süre ileri rütbede bazı vezirlerin kapı çuhadarlığı hizmetinde bulunduktan sonra emtia gümrüğü tahsildarlığı yapmış olan Mustafa Ağa'dır. Son olarak berberlikte, bir rivayete göre de (Gordlevski, s. 97) kahvecilikte karar kıldığı anlaşılan babasının bu mesleklerinin sosyal münasebetler bakımından kendisinin yetişmesinde bir yeri vardır. Annesi ise müşir şehid Ali Rızâ Paşa'nın okuma yazması olan âzatlı câriyesiydi. Mehmed Tevfik, ileride eserlerinin özünü teşkil edecek olan halk kültürü ile eski örf ve âdetlere dair birçok bilgiyi onlardan edinmiştir. Kendi ifadesinden gün görmüş bir adam olduğu anlaşılan babasının Mahmud Paşa'da, devrin edip ve şair seçkin kişilerinin devam ettiği berber dükkânı (İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, X, 1819), Gordlevski'ye göre ise kahvehanesi, onun yerli hayata ait değerleri tanımada başlı başına bir mektep olmuştur. Resmî yegâne tahsili 1853'te girdiği Beyazıt Rüşdiyesi'nde olup orada dört sene okuduktan sonra Bâb-ı Seraskerî Nizâmiye Kalemî'nde memurluk hayatına başladı. 1859'da Hazîne-i Hâssa Mektûbî Kalemî'ne geçti. Tahsilinin azlığına mukabil kendi kendini yetiştirmeye gayret gösterdi. Bu arada devrin tanınmış simalarından şair Musullu Hayâlî Efendi'den Beyazıt Camii derslerinde Nizâmî'nin *Hamse*'sini okudu (*Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 195).

Çaylak
Tevfik

Daha 1863 yılında, Şinâsi'nin tertiple-diği yeni Fatin tezkiresinde tarih tarzında yazıları da bulunan bir şair olarak yer almaktaydı. Arapça ve Farsça yanında yeter derecede divan şiiri kültürünü elde ederek bu yolda şiirler yazan Mehmed Tevfik, 1867 yılı başında *Muhbir* gazetesine basın hayatına ilk adımlarını atar. Tanışıklık kurduğu Ali Suâvi'nin başmuharrirliğini kabul etmesinde aracı olduğu bu gazetenin musahhihliğe kadar ufak tefek yazı işlerine yardım ediyordu (Ali Suâvi, "Yeni Osmanlılar Târîhi", *Ulâm Gazetesi*, Paris, I Muharrem 1287, nr. 15, s. 908-909; Mehmed Tevfik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, s. 30). Aynı yılın martında Ali Suâvi'nin Kastamonu'ya sürülmesiyle işlerini daha da yüklediği gazetenin mayıs ayında tekrar kapatılması üzerine, imtiyaz sahibi Filip Efendi'nin *Muhbir* yerine hemen çıkarmaya başladığı *İstanbul* gazetesinde (8 Haziran 1867) yazarlığını sürdürdü. Burada iken ilk eseri olan *Letâif-i İnşâ*'nın ilk iki cildini ortaya koydu. Bu arada girdiği Rûsûmat Meclisi müsevvid yardımcılığından Bursa ve İzmit'te bazı bürokratik memuriyetlere yükseldi. Kabiliyet ve meziyetleriyle dikkatini çektiği Bursa Valisi İzzet Paşa tarafından kurmakla görevlendirildiği vilâyet resmî gazetesine *Hüdâvendigâr*'ı çıkardı (8 Zilka-de 1285/19 Şubat 1869) ve bir süre onun muharrirliğini yaptı.

Bilinmeyen bir sebeple istifa edip İstanbul'a geldiğinde hâmisî ve annesinin efendisi Ali Rızâ Paşa'nın oğlu Meclis-i Vâlâ âzası Besim Bey'in yardımı ile bazı adli kuruluşlarda kâtiplikler elde etti. *Hüdâvendigâr* gazetesindeki tecrübelerinden cesaret olarak basın hayatına daha da ileri bir hamle ile devam etmek isteyen Mehmed Tevfik, bu defa imtiyazı doğrudan doğruya kendisinin olan *Asır* adında siyasî bir gazete çıkarmaya başladı (5 Temmuz 1870). Türk edebiyatının eski eserlerine duyduğu ilgi dolayısıyla burada Âhî Hasan'ın (ö. 1517) *Hüsn ü Dil* adlı mesnevisini önce tefrika edip ayrıca kitap olarak bastığı gibi Osmanlı müelliflerinden Hasan Kâfi Akhisârî'nin (ö. 1616) siyasetnâme türündeki eserinin sadeleştirilmiş neşrini yaptı. Gazetesinde yayımladığı haftalık eğlence nüshaları ile Türk mizah basınının öncüsü ve kurucusu oldu. Divân-ı İstînaf'taki memuriyetiyle birlikte yürütmekte zorluk çektiği *Asır*'ı ancak üç ay kadar devam ettirebilen Mehmed Tevfik onu kapatıp yazı hayatını, o sıralarda *Terakkî-Eğlen-*

ce adı altında ayrıca mizahî bir yayın organı kurmuş olan *Terakkî* gazetesinde devam ettirmeye çalıştı.

1871 yılı başlarında, yeni vali tayin edilen Âkif Paşa ile Bosna'ya giderek Saray sancağı tahrirat müdürü oldu. Bir ara açığa kaldıktan sonra oradan Bihke (Bihaç) sancağı tahrirat müdürlüğüne tayin edildi. Yeni görev yerinin verdiği imkânla Hırvatistan, Macaristan ve Avusturya'da bir seyahat yaptı. Bosna'da kaldığı sırada Boşnakça'yı da öğrendi.

Bir seneyi aşkın bir zaman sonra izinli olarak İstanbul'a geldiğinde hâmisî Besim Bey İstanbul şehremâneti olunca (Mayıs 1872) onu şehremini tanzifat müdürü yaptı. Mehmed Tevfik öte yandan henüz Bosna'da iken çıkmaya başlayan mizahî *Letâif-i Âsâr* gazetesinin idaresini üzerine alarak yeniden basın hayatına kavuştu. Kendisi hal tercümesinde *Asır*'ın imtiyazını İstanbul'a dönüşünde *Letâif-i Âsâr*'a çevirip yayımlamaya başladığını söylemekle bir hataya düşer (*Yâdigâr-ı Macaristan*, s. 32). Çünkü *Letâif-i Âsâr*, Mehmed Tevfik Bosna'dan ayrılmadan çok önce 31 Mart 1871'de ve *Asır* gazetesinin imtiyazının bu adla mizahiye çevrilmiş olduğu hususu da aynı tarihli ilk nüshasında ilân edilmek suretiyle yayın âlemine girmişti (*Letâif-i Âsâr*, nr. 13, 10 Muharrem 1289/19 Mart 1287 r.). O tarihten itibaren *Terakkî-Eğlence* gazetesinin devamı olarak ve 12. nüshada kaldığı yerden onun numarasını takip ederek çıkan *Letâif-i Âsâr*'ın üzerinde Mehmed Tevfik imzasının görülmesi ise 46. sayısından (11 Receb 1288/26 Eylül 1871) itibaren yayınının uğradığı altı buçuk aylık bir kesintiden sonra, yani artık İstanbul'da bulunduğu 1872 yılı Haziranının ikinci yarısına rastlar. Bu iki buçuk ay kadar ve on nüsha böyle devam eder. Bundan sonra gazetede ismi görülmeyen Mehmed Tevfik, memuriyetinin elvermemesi yüzünden fiilî gazetecilik faaliyetini bu defa da bırakarak serbest kalan zamanlarını öteden beri yazmayı tasarladığı eserleri üzerinde çalışmaya ayırdı. 1872 Kasımında fıkra derlemeleri çalışmalarının mahsulü olarak neşre başladığı *Letâif-i Hikâyât ve Garâib-i Rivâyât* dizisinin ardı sıra 1873 Kasımı sonlarından itibaren de *Kâfile-i Şuarâ* adlı eserinin neşrine geçti. Eseri üzerindeki çalışmaları hayli ilerlemişken *Letâif-i Âsâr*'ı değişik tertipte yeniden yayımlamaya çalışmış (son sayısı 22 Haziran 1875), onun ardından da *Geveze* adı ile bir mizah gazetesi çıkarma-

ya başlamıştı (5 Ağustos 1875). Ancak bunu on sayıdan öteye götürmedi ve gazetesini kapattı (14 Ekim 1875).

Bir süre sonra *Basîret*'te faal gazeteciliğe dönen Mehmed Tevfik, *Çaylak* adındaki mizah gazetesini kurdu (1 Şubat 1876). Onu yayımlamakta iken milletvekilleri ve talebelerden bir Türk heyetinin 1877 Nisan-Mayıs içinde Macaristan'a yaptığı ziyarete *Basîret*'in muhabiri olarak katıldı ve gazeteye oradan bu seyahatle ilgili yazılar gönderdi. 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sırasında hükümetin mizah gazetelerine karşı tutumu dolayısıyla *Çaylak*'ın kapanışının (25 Haziran 1877) hemen ardından *Osmanlı* adlı siyasî gazeteyi neşre başladı (10 Ağustos 1877 - 14 Ocak 1878).

Kendi yazdığı hal tercümesi 1877 yılından öteye gitmediğinden ve başkalarının araştırılmadığı için de hayatının bundan sonrası hakkında mevcut bütün yazılarda meçhul kalmış olan Mehmed Tevfik, çıkardığı bu son gazeteden sonra da yazmaya devam ettiği *Basîret*'in kapanmasıyla (20 Mayıs 1878) *Vakit* gazetesine geçmiş, bir süre *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde de çalışmıştır. 1881'de *Şümruh-ı Edeb* ve onun devamı olarak *Mecmûa-i Âsar-ı Edebiyye* adıyla çok kısa ömürlü edebî-fikrî bir mecmua denemesine giren Mehmed Tevfik, gazetecilik hayatını 1884'ten sonra hep *Tarîk* gazetesinde sürdürmüştür. Buradaki fıkra ve yazıları ile "letâif-nüvis-i 'Tarîk" diye de şöhrete erişen Mehmed Tevfik'in özellikle ramazan dizileri geniş bir ilgi uyandırmaktaydı (bir kısmına Mehmed Tevfik-i Dehlevî imzasını koyduğu bu yazı dizilerinden birkaçı için bk. "Ramazan Muhabirimizden Varaka", *Tarîk*, nr. 792, 5 Ramazan 1303/8 Haziran 1886-nr. 812, 25 Ramazan 1303/28 Haziran 1886; Mehmed Tevfik-i Dehlevî, "Ükâz-ı Ramazân", *Tarîk*, nr. 1136, 1 Ramazan 1304/24 Mayıs 1887-nr. 1163, 29 Ramazan 1304/20 Haziran 1887).

Kendi adına gazete çıkarmaktan uzaklaştığı yıllar 1881'den bu yana Mehmed Tevfik'in eserçe en verimli devresi oldu. Yazı hayatının başta gelen ilgi alanlarından olan fıkra derlemelerinin en mühim kısmını birbiri peşi sıra yayımlaması yanında kendisine Türk edebiyatı ve kültür tarihinde başlı başına bir şöhret sağlayan *İstanbul'da Bir Sene* adlı kitap dizisini de bu devrede ortaya koydu. Değişik edebî nevilere yönelmiş eserleri de yine bu devrede çıkar. Hayatının son yıllarında Mekteb-i Mülkiyye-i İdâdiyye kitâbet ve inşâ hocalığı ile Mek-

teb-i Mülkiyye-i Tıbbiyye başkâtipliği vazifelerinde bulundu. 1893'te öldü, vasiyeti üzerine Çamlıca Çakaltepe'de Tek Servi denilen mezarlığa defnedildi.

Mehmed Tevfik yaş itibarıyla Nâmık Kemal ve Recâizâde Ekrem neslinden olmakla beraber zamanının yenileşme devri edebiyatçılarından çok farklı bir yol tutarak ne Batı tesirindeki cereyana yakınlık göstermiş, ne de eski edebiyatın takipçisi olmuştur. Edebiyata divan şiiri tarzında manzumelerle adım atan Mehmed Tevfik az zaman sonra nesir sahasına yönelmiş, nazmı ise artık sadece mizah vadisinde kullanmıştır. Kendisini devrinin edebiyatçılarından farklı kılan taraf, eserlerine günlük yerli hayatı esas alması ve o hayat içindeki töre ve geleneklere bağlı değerleri tesbite çalışmasıdır. Folklorik yöne ilgi ve dikkat, onun eserlerinin özünü meydana getiren başlıca özelliktir. Yazılarında sanat yapmak gayesi gütmeyen Mehmed Tevfik hikâye ve romana, halk hayatını ve derlediği folklorik malzemeyi sergilemeye yarayacak bir vasıta olarak bakmıştır. Onun eser ve yazılarına hâkim olan günlük hayatta kaybolan yahut kaybolmaya yüz tutmuş geleneklerimizi yazıya geçirip tamamıyla unutulmaktan kurtarıp sonraki nesillere aktarma düşüncesi, en kuvvetli ifadesini mahallî röportaj mahiyetindeki *İstanbul'da Bir Sene* adlı eseriyle *İki Gelin Odası* adındaki örf romanında ifadesini bulur. Batı'dan gelen tesirler ve zamanın getirdiği değişikliklerle eski millî hayatın süratle kaybolup gitmekte olan gelenek ve görünüşlerini tesbit etmenin değerini çok iyi kavrayan Mehmed Tevfik, aynı zamanda Türk folklor mahsüllerinin derlenmesi işinde bir öncü durumundadır. Başta Nâmık Kemal olmak üzere devrinin birçok edebiyatçısının uzak durmaktan da öteye hor baktıkları bu sahaya yönelen ve kalemını orada çalıştıran bir muharrir olmak cesaretini göstermiştir. İtinâsız dili ve ifadesi, yerine göre çok defa sade olan Mehmed Tevfik, geniş bir okuyucu kitlesinin okuduğu bir halk muharriri olmayı tercih etmiştir.

Yeni zamanlarda uğradığı değişimler sonucu, günümüzdekinden çok farklı bulunduğu millî ahlâk ve töreleriyle geçmişteki hayata karşı büyük bir merak duyduğunu söyleyen Mehmed Tevfik, yenileşme hareketleri bünyemize girmeden önceki yaşayış ve törelerin nasıl olduğu hakkındaki en sağlam bilgileri, o devirleri bir yeniçeri olarak yaşamış olan babasından elde ettiğini özellikle belirtmiş,

kendisinde "eski zamanın hallerini" araştırma fikir ve ihtiyacının doğmasında onun mühim bir tesiri olduğunu açıklamıştır ("Başımızdan Kılafdamı Çıkarıp Fes Giydik De Ne Olduk", *Letâif-i Hikâyât ve Garâib-i Rivâyât*, yeni tertip, cüz 1, İstanbul 1290, s. 11-12).

Bu ilgi ve merak onu küçük yaşlardan itibaren eski metinler toplamaya, yaşlı kimselerden geçmiş hayatımız hakkında bilgiler derlemeye sevketmiştir. *Letâif-i İnşâ, Kâfile-i Şuarâ* gibi eserleriyle başlı başına bir külliyyat mahiyetindeki fıkra derlemeleri onun bu gaye ile tuttuğu defterlerden çıkmıştır.

Mehmed Tevfik, tarih düşünüşü içinde ayrıca bir mesele olarak bizde biyografi nevinin yetersizliği üzerinde durur. Eski olsun yeni olsun müelliflerimizce biyografi alanında yazılmış şeylerin, meşhur bir kimsenin doğum ve ölüm yılı ile onun memuriyetlerine ait birtakım mevki, rütbe isimleri ve tarihlerin sıralanmasından ibaret kalan basit bir çerçeveden öteye geçemediğine işaret ederek gerçek anlamda bir hal tercümesinin o kimsenin hayat tarihi demek olduğunu söyler. Biyografinin asıl vazifesinin, ele alınan insanın şahsiyetini ömrü boyunca yaptığı işlerin sebep, tesir ve neticeleriyle değerlendirip göstermek, o kişinin gerçekleştirdiği iş ve eserlerdeki gaye ve idealleri kavramak olduğunu anlatmaya çalışır ("Terceme-i Hâl-Bir İfade", *Şümruh-ı Edeb*, nr. 2, Rebiülevvel 1298, s. 34-35). Mehmed Tevfik duyduğu eksikliğe cevap vermek gayesiyle, Barbaros Hayreddin Paşa'dan başlattığı *Meşâhîr-i Osmâniyye* adı altında bir külliyyat kurma teşebbüsü yanında Türk tarihinin meşhur şahsiyetlerinin hal tercümeleri üzerinde kalem denemelerine girişir ("Merhum Reşid Paşa'nın Terceme-i Hâl-i Siyâsisi", *Şümruh-ı Edeb*, nr. 2, 1298, s. 35-46; "Fâzıl Ahmed Paşa", *Mecmûa-i Âsar-ı Edebiyye*, nr. 3 [1], Rebiülâhîr 1298, s. 77-83).

Mizahtan hoşlanan tabiatı dolayısıyla mizahî fıkralar sahasında çok kalem oynatmış olan Mehmed Tevfik, yaptığı işin değerini bilen şuurlu bir fıkra derleyicisi olmuştur. Hâfızalarda yaşayan fıkraların medenî milletlerde sözlü planda bırakılmayıp yazıya geçirilmek suretiyle ciddi bir şekilde derlenmiş olduğuna dikkat çekerken bu sahada sürdürdüğü derlemelerle bizdeki fıkra mevcudunu unutulup kaybolmaktan kurtarmaya çalıştığını açıkça ifade eder (*Nevedirü'z-zeraîf*, İstanbul 1299, önsöz, s. 2-4). Onun bu derlemelerinde, geçmiş devirlerimizden

ÇAYLAK TEVFİK

şahsiyetlerin hayat ve halleriyle ilgili olarak yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilme bir fıkra varlığı hususi bir yer tutmaktadır.

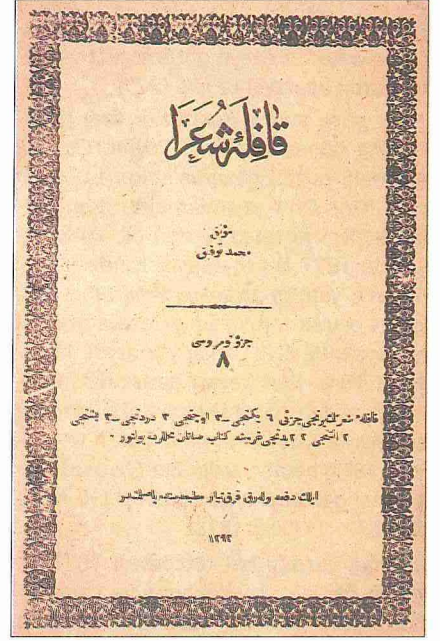
Asır gazetesinde yayımladığı haftalık hususi eğlence nüshaları ile mizah basınının ortaya çıkışında bir öncü rolü oynayan Mehmed Tevfik, daha sonra *Terrakî-Eğlence* ve *Letâif-i Âsâr*'dan bu yana yazdıkları ve yayımladığı mizah gazeteleriyle de Türk mizah gazeteciliğinin gelişmesinde bir role sahip olabilmıştır. Çıkardığı son mizahî gazete olan *Çaylak*, kendisine ayrıca bir şöhretle birlikte esas adından ayrılmaz bir lakap kazandırmıştır. Sırbistan çatışmaları boyunca ve 93 Harbi'nin yayınına devam edebildiği ilk zamanlarında bu gazetesinde düşman hakkındaki hiciv ve karikatürleriyle Türk milletinin duygularına tercüman olmuştur. *Çaylak* Tevfik'in mizahında Batı hayranlığı ve millî ahlak ve törelerden kopuş, ortalıkta zuhur eden Frenk taklitçisi tiplerin teşhiri, başından beri yer almış bir mesele olarak dikkati çeker. Onun lâyıkıyla incelenmeyen mizah yazarlığına şu eserlerde yetersiz de olsa temas edilmiştir: Cemal Kutay, *Nelere Gülerlerdi?* (İstanbul 1970, s. 64-67); Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri* (İstanbul 1970, s. 20-22); M. Raif Ogan, "Mizah Yazarlığımız Üzerine" (Hilmi Yücebaş, *Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi*, 3. bs., İstanbul 1976, s. 48-49).

Kendisini yakından tanımış olan Ahmed Râsim'in ustaca bir portresini çizdiği *Çaylak* Tevfik, eserleri hakkında iddialı olmaktan uzak kalan çok mütevası bir yazar olarak tanınmıştır. Eserleri içinde sadece *İstanbul'da Bir Sene*'ye, kaybolan eski yaşayış ve âdetleri yazıya geçirmiş olması bakımından değer vererek onun bu millî muhtevası ile Türk edebiyatında kendisine mahsus bir yeri olabileceğine inanır.

Sanat iddiası gözetmemek ve belirli herhangi bir edebiyat zümresine dahil bulunmamak sonucunda edebiyat tarihlerinde gerçek yeri gözden kaçırılmış olan Mehmed Tevfik'in yerli hayatı anlatmayı gaye edinmiş bir muharrir olarak halk kültürünü ve millî gelenekleri aksettirmedeki meziyetini yabancı müellifler çok daha iyi farketmişlerdir. Onlar tarafından eserlerinin değerine daima işaret edilmiştir. Th. Menzel, geçmişte kalan Osmanlı kültürü ile eski örf ve

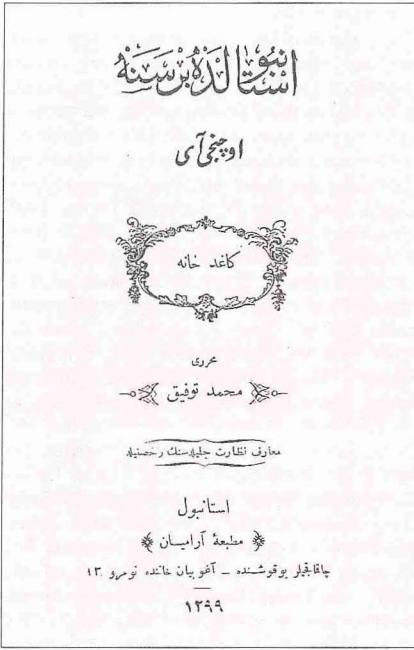
âdetleri tesbit ettiği için onun adının da ima anılacağını yazar.

Eserleri. 1. *Letâif-i İnşâ* (I-III, İstanbul 1284-1285). Nâmîk Kemal'in arkadaşı Mustafa Refik'in neşre başlayıp (I-II, İstanbul 1281-1282) genç yaşta koleradan ölümü ile yarım kalan aynı addaki eserini devam ettiren bu derleme, mektup türünde eski yolda sanatkârane üslûpla yazılmış metinleri bir araya getiren bir çalışmadır. Kaybolmaktan kurtulup yeniden gün ışığına çıkmaları için derlediğini söylediği, bir kısmı mizahî olan bu yetmiş iki metin arasında iki manzum parça ile bir kitap takrizi ve bir de uzun hikâye yer almaktadır. Eserdeki münşeât tarzı eski metinlerin bir kısmı, onları yazanların hayatları kadar bazı tarihî hadiselerle devirlerinin yaşayışını aksettirir mahiyette olmaları bakımından ayrı bir değer taşır. *Letâif-i İnşâ* Bursa'lı Tâhir'den bu yana onu tekrarlayan müelliflerce *Zeyl-i Letâif-i İnşâ* diye aslında olmayan bir adla anılagelmiştir. 2. *Nizâmü'l-âlem li-cenâbi Akhisârî* (İstanbul 1287). XVI. asır Osmanlı müelliflerinden Hasan Kâfî Akhisârî'nin 1004'te (1595) Eğri seferinde III. Mehmed için devlet idaresi hakkında Arapça telif edip 1597'de Türkçe'sini kaleme aldığı *Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem* adındaki siyasetnâmesinin, Arapça'dan tercüme edildiği kaydıyla yer yer kısaltılarak günün diline göre sadeleştirilmiş neşridir. Mehmed Tevfik, Türkçe versiyonunun 1868'de taş baskısı da yapılmış olan ve içinde memleket idaresi hakkında şimdiki zamana birtakım mesajlar bulunduğunu belirttiği esere birçok açıklama ve not eklemiştir. Eser kitap şeklinde çıkmadan önce *Asır*'da tefrika halinde yayımlanmıştır (1870). 3. *Kâfile-i Şuarâ* (İstanbul 1290-1293). Türk şiirinin eski ve yeni şöhretlerinin biyografilerini, eserlerinden seçme örneklerle birlikte antolojili bir şairler ansiklopedisi şeklinde bir araya getirip tanıtmak isteyen eser "Deriş" maddesine kadar gelebilmiştir. Müellif üç sene içinde on cüzünü çıkarabildiği eserine bundan sonra on yedi sene daha yaşadığı halde dönememiştir. Geçmiş asırlar şairlerinin hal tercümeleri tezkiyelerden derlenmiş şeyler olmasına karşılık çağdaş şairler hakkındaki bilgiler, bizzat kendilerinden alındığı ve başka kaynaklarda bulunmadığı için hususi bir değer ve önem taşır. Eserde yer alan XIX. asır şairlerinin sayısı otuz dokuz kadardır (şair Osmanlı hükümdar ve şehzadelerine en başta müstakil bir bölüm ayrılan

Mehmed Tevfik'in *Kâfile-i Şuarâ* adlı eserinin bir cüzünün dış kapağı (İstanbul 1292)

Kâfile-i Şuarâ'daki toplam 287 şairin alfabetik listesi için bk. A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1972, I, 345-347). 4. *İstanbul'da Bir Sene* (İstanbul 1299-1300). Müellifin en kalıcı çalışması olan bu eser, değişik mevsimler boyunca İstanbul yaşayışını, her ayını belirli bir konu içinden anlatmak üzere on iki kitaplık bir dizi olarak tertip edilmiştir. Dizinin, basılmaya başlandığı kânunlardan itibaren yılın ilk beş ayını içine alan beş kitabı yayımlanabilmiştir. Yazar bu kitaplarında, yerli hayatı ve ona bağlı örf ve âdetleri çok defa birer hikâye çerçevesi içinden veren bir yol takip eder. Eserde bu hayatla ilgili zengin malzeme bir folklorcu ve etnograf sadakatıyla tesbit edilmiştir. İstanbul'un çeşitli eğlenceleriyle günlük hayatını aksettiren bu mühim eser, kaybolmakta olan eski Türk hayatının samimi ve gerçek bir ifadecisi olması bakımından az zamanda şarkiyat dünyasının alâkasını çekmiş, Alman Türkologu Th. Menzel'in çeşitli araştırma ve çalışmalarına konu teşkil etmiştir. Diziyi şu kitaplar meydana getirmektedir: a) *Birinci Ay: Tandır Başı* (İstanbul 1299). Aralık ayı hayatına ait olan bu kısımda, eski Türk ailesinde kadınların uzun kış gecelerini tandır sohbetleri ve masallarla nasıl geçirdikleri anlatılır. b) *İkinci Ay: Helva Sohbeti* (İstanbul 1299). İçin-

Mehmed Tefvik'in *İstanbul'da Bir Sene* adlı eserinin bir cüzünün dış kapağı (İstanbul 1299)

de ayrıca "Mahalle Kahvesi" adlı uzunca bir fasıl da bulunan bu cüz, daha o devirde kaybolmakta olan kiş eğlence ve toplantılarından helva sohbetlerini bütün teferuatı ile tesbit etmekte, öte yandan o çağda günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olan mahalle kahvelerindeki yaşayışı tam dekoru, çeşitli tip ve simaları ile canlandırmaktadır. Eserde, bugün hemen tamamıyla unutulmuş aile içi gece oyun ve eğlenceleri titiz bir folklorcu dikkatıyla etraflı bir şekilde yazılıya geçirilmiştir. Geçmiş Türk hayatının iki mühim eğlence müessesesini ele almış olması dolayısıyla taşıdığı önem bakımından bu ikinci kitap üzerinde Th. Menzel tarafından bir doktora tezi yapılmıştır: *Mehmed Tewfiq, Ein Jahr in Konstantinopel. Zweiter Monat: Helva-Sohbeti* (*Die Helva - Abendgesellschaft*) aus dem Türkischen zum ersten Mal ins Deutsche übertragen und durch Fussnoten erläutert. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der kgl. bayer. Friedrich.-Alexanders Universität Erlangen (Erlangen 1905). c) *Üçüncü Ay: Kâğıthane* (İstanbul 1299). Dizinin en geniş hacimli olan bu kitapta ilkbaharın gelmesiyle başlayan Kâğıthane âlemleri, aynı konuyu anlatan başka eserlerde görülmeyen türlü ayrıntılara inme-

sini bilen bir dikkatle tasvir edilmiştir. Bu cüz de başlı başına tarihî bir vesika hüviyetini taşımaktadır. d) *Dördüncü Ay: Ramazan Geceleri* (İstanbul 1299). Divan şairi Sâbit'in ramazâniyyesinden hareketle mahyaların kuruluşu, cami avlularındaki kandil uçurmaları, yollarda fener oyunları, ramazan sergileri, iftar sofraları, tiryakilere yapılan muziplikler, gece hamam safaları gibi İstanbul'un mâzide kalmış ramazan hayatından levhalar veren bu eser de başlı başına tarihî bir vesika değerini taşımakta olup bütünüyle İstanbul'un bir ramazan folklorudur. Neşri üzerinden henüz pek az zaman geçtiği sıralarda kısım kısım Fransızca'ya tercüme edilip Paris'e gönderilmekte olduğu bildirilir (*Ara kel Kütüphanesi Esâmî-i Kütübü*, İstanbul 1301, s. 177). e) *Beşinci Ay: Meyhane yahut İstanbul Akşamcıları* (İstanbul 1300). Evliya Çelebi'den sonra İstanbul'un bu köşelerini istatistik bilgilerle beraber en etraflı şekilde tanıtan bir çalışmadır. Buralar hakkında çok kuvvetli bir müşahedeye dayanan eser, içki yuvalarının ve müdâvimlerinin iç yüzünü tam bir çıplaklıkla teşhir etmektedir. Eserin sonraki yedi cüzünden sadece birisinin konusunun, ileride Abdülhak Şinâsi Hisar'ın *Boğaziçi Mehtapları*'nda ele alacağı mehtap âlemlerine ait olduğu kendisinden öğrenilmektedir (*Kâğıthane*, s. 12). İstanbul'un eski yaşayışından çeşitli levhalar tesbit eden yerli gravürleri de günümüzde ayrıca bir vesika değeri kazanan *İstanbul'da Bir Sene*, üzerinde doktora tezinden başka incelemeler yapan ve onun şarkiyat âleminde tanınmasında büyük rolü olan Theodor Menzel tarafından bütünüyle "Türkische Bibliothek" serisinin II, III, IV, VI ve X. kitapları olarak şu adlarla Almanca'ya tercüme edilmiştir (Berlin 1905-1909). 1. *Monat: Tandyr baschy* (*der Wärmekasten*, 1905). 2. *Monat: Helva Sohbeti* (*Die Helva - Abendgesellschaft*, 1906). 3. *Monat: Kjatxane* (*Die süßen Wasser von Europa*, 1906). 4. *Monat: Die Ramazan-Nächte* (1906). 5. *Monat: Die Schenke oder Die Gewohnheitstrinker von Konstantinopel* (1909). Ayrıca *Tarih ve Toplum* dergisinin ilâvesi olarak önce 1987'de forma halinde, 1991'de de kitap şeklinde bazı okuma hatalarıyla birlikte yeni harflere aktarılmış bir neşri de yapılmıştır (haz. Nuri Akbayan). 5. *İki Gelin Odası* (İstanbul 1301-1302). Kadınların eğitimi meselesinin yanı sıra içinde çeşitli örf ve âdetlerle folklorik unsurların yer aldığı, iç içe birkaç olayın hi-

kâye edildiği bir romandır. Eski Türk evinde köklü bir bezeme ve donatma sanatı geleneğine dayanan bir töre olarak yaşatılan gelin odasını, kendi zamanında bile unutulmuş dekor ve düzeni içinde o çağları bilenlerden araştırarak bütün ayrıntıları ile tesbite muvaffak olduğu sayfalar, geçmişteki yaşayış ve kültür tarihi için bir vesika değerini taşır. Oğlunu sevdiği karısından ayırıp zengin bir ailenin kızı ile evlendirmek isteyen bir annenin sebep olduğu aile faciasını canlandıran eser, son cüzü çıktığında gerçek mânada bir millî roman olarak tanıtılmış, yazarına millet adına ayrıca teşekkür edilmiştir (*Tarık*, nr. 274, 9 Rebiülevvel 1302/27 Kânunuevvel 1884; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2016, 3 Cemâziyelevvel 1302/18 Mart 1885).

Metin ve Fıkra Derlemeleri. 1. *Letâif-i Hikâyât ve Garâib-i Rivâyât* (İstanbul 1288-1289). İlk iki cüzünü çıkarıp bir yıl sonra 1290'da yeni ve farklı bir şekilde devam ettirmek istediği bu fıkra ve hepsi yerli hayatla ilgili küçük hikâyeler külliyyatının sonunu getirememiştir. Başlangıçta fıkra ağırlıklı olan esere sonraki cüzlerde manzum parçalar, Batı edebiyatlarından yapılmış tercüme de girer. 2. *Âsâr-ı Perîşân* (İstanbul 1297 h.-1298 r.). Eski ve yeni Türk edebiyatından seçme metinler mecmuası olarak neşre başlanmış ve ancak altı cüzü çıkarılabılmıştır. Burada da tanınmış şahsiyetlerle ilgili fıkralar hususi bir yer tutar. 3. *Nevâdirü'z-zarâif* (İstanbul 1299). Timur'dan başlayarak Türk ve özellikle Osmanlı hükümdarlarının kendi devirlerindeki şair ve âlimlerle münasebetlerini ele alan ve bu konuda fıkraları toplayan bir eser olup ancak bir cüzü çıkabilmiştir. 4. *Letâif-i Nasreddin* (İstanbul 1299). Hep anonim şekilde nakledilen Nasreddin Hoca fıkralarını ilk defa kendi imzası altında toplamak gibi bir özelliği olan eserin ilk iki cüzden sonra devamı gelmemiştir. Mehmed Tefvik'in, Nasreddin Hoca'nın altmış fıkrasını bir araya getiren bu resimli eserinin, dünya edebiyatının tanınmış eserlerinin yer aldığı Philipp Reclam's Universal = Bibliothek serisi içinde (nr. 2735) Almanca tercümesi de basılmıştır (*Die Schwänke des Nassr-ed-din und Budadem von Mehmed Tewfik* [trc. Dr. E. Müllendorff], Leipzig 1890). Yazarın bundan başka *Bu Âdem* ve *Hazîne-i Letâif* adlı eserlerinde de Nasreddin Hoca fıkraları vardır. 5. *Bu Âdem* (İstanbul 1299-1301). Mehmed Tefvik'in en sevilmiş ve tutulmuş eserlerinden biri olan bu kitap-

ÇAYLAK TEVFİK

ta, hepsini "bu âdem" ifadesiyle başlatmış; 226 mizahî fıkra bir araya getirilmiştir. Bunların içinde bir de "Bu Âdem'in Sergüzeşti" başlığı altında, İstanbul'un yağlıkcı esnafından saf ve dürüst bir insanın kendisini içkiye kaptırıp bir tekke şeyhinin mârifetiyle nasıl eski haline döndürüldüğünü anlatan uzun bir hikâye yer almaktadır. Gördüğü rağbet dolayısıyla bir yıl sonra ikinci baskısı yapılan (1302/1884) eserin 197 fıkrasının Almanca tercümesi yukarıda adı geçen eser içinde çıkmış (1-93 s.), Th. Menzel'in "Türkische Bibliothek" külliyyatının XIII. kitabı olarak ayrıca yaptığı Almanca tercümesiyle tamamlanmıştır (*Das Abenteuer Buadem's*, Berlin 1911). Öte yandan Leningrad Doğu Dilleri Enstitüsü yayınları arasında Dimitriev tarafından eski harflerle bir neşri de yapılmıştır (*Bu Adam. Osmanskiy Tekst so slovarem*, Leningrad 1928). Orijinal baskıdaki uzun hikâye bu baskıda yoktur. 6. *Hazîne-i Letâif* (İstanbul 1302-1303). Müellifin en hacimli ve en zengin fıkra derlemesi olan bu eser, Türk fıkralarından başka diğer Doğu ve Batı milletlerine ait mizahî fıkraları da içine almaktadır. 658 fıkrayı bir araya getiren kitabın taklit baskıları da yapılmıştır. 7. *Tahrîc-i Harâbât* (İstanbul 1300). Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ında Osmanlı şairlerine ait şirlerden seçme beyitlerin kafiye sırası ile bir araya toplandığı küçük bir antolojidir.

Tarihe Dair Eserleri. 1. *Meşâhîr-i Osmâniyye Terâcim-i Ahvâl-i Kapudân-ı Deryâ Meşhur Gazi Hayreddin Paşa Barbaros* (İstanbul 1293). Osmanlı donanmasının Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar bir tarihçesiyle birlikte Barbaros Hayreddin Paşa'nın hayatını ve devrindeki deniz muharebelerini ele alır. Üç cüz olacağını haber verdiği bu kitabın ilk iki cüzünü çıkarabilmiştir. 2. *Târih veya Sene 1171 Cinayetleri* (İstanbul 1302). Osmanlı Devleti'nin nasıl bir çevrede ortaya çıktığını belirten giriş kısmından sonra Osman Gazi'den başlayarak Çelebi Mehmed'e kadar Osmanlı hükümdarlarının devirlerinin bir değerlendirmesini yapan ilk cüzünden sonraki kısımlar elde bulunmadığından esas konusu belli olmayan eserden Cl. Huart millî ve tarihî bir roman diye bahseder ("Bibliographie ottomane", *JA*, 8. seri, IX, April-Juin 1887, s. 367). 3. *Yâdigâr-ı Macaristan-Asr-ı Abdülhamid Han* (İstanbul 1294). Devlete baş kaldıran Sırplar'a karşı çok çetin savaşlar sonunda 29 Ekim 1876'da kazanılan Aleksinaç zaferini

tebrik için İstanbul'a gelen Macar heyetinin ziyaretine karşılık vermek üzere Sultanahmet Özbekler Dergâhı şeyhi Süleyman Efendi'nin başkanlığında ve kendisinin de tek gazeteci olarak içinde bulunduğu Türk heyetinin 20 Nisan-18 Mayıs 1877 tarihleri arasında Macaristan'a yaptığı seyahati, İstanbul'dan başlayıp dönüşü kadar günü gününe anlatır. Büyükçe bir kısmı önce *Macaristan'a Seyahat* adı altında imzasızın yarım kalmış bir tefrika şeklinde çıkmıştır (*Basret*, nr. 2097, 6 Cemâziyelevvel 1294/7 Mayıs 1293-nr. 2118, 28 Cemâziyelevvel 1294/29 Mayıs 1293). Kitap halinde basılırken esere, 1849 Macar ihtilâli ileri gelenlerinin Türkiye'ye sığınmalarının ve bundan doğan "mülteciler meselesi" krizinin özlü bir tarihçesiyle kendisinin de dahil olmak üzere Türk heyetini teşkil eden şahısların hal tercümelerini veren bir kısım ilâve edilmiştir. Macarlar'ın Türkler'e olan yakınlık ve dostlukları üzerinde ısrarla durulan eserde, müşterek Rus tehdidi karşısında Türk-Macar yakınlaşmasının akisleri görülmektedir.

Son Eserleri. 1. *Usûl-i İnşâ ve Kitâbet* (I-II, İstanbul 1307-1308). Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyye'de üç sene boyunca verdiği kompozisyon ve edebiyat bilgileri derslerinden meydana gelen ve en hacimli eseri olan bu kitap, örneklerinin bolluğu ve tasnif tarzının farklılığı ile dikkati çeker. 2. *Levâmiu'n-nûr* (İstanbul 1308). Hz. Muhammed'in çeşitli yönleriyle hayatından başka ailesini ve Asr-ı saâdet'in önde gelen şahsiyetlerini ele alan geniş çerçeveli bir eserdir. Konuya hürmetle her bakımdan büyük bir özen göstererek yazdığı kitap, aynı zamanda baskı tekniği bakımından da dikkati çekmektedir.

Bunlardan başka Mehmed Tefik'in, hazırladığını haber verdiği *Keçkül-i Fuhârâ*, *İstanbul Mirasyedeleri*, *Tandırnâme* ve *Durûb-i Emsâl-i Nisvân* adlı eserleri varsa da hepsi yine fıkra, folklor muhtevalı ve günlük yaşayışla ilgili olduğu anlaşılan bu çalışmalarını yayın alanına çıkaramamıştır. Bursalı Tâhir ve onu tekrarlayanlarca bir de *Nevâdirü'z-zurefâ* adlı eser ona ait gösterilir. Öbür adı *Mecmûa min nevâdiri'l-üdebâ ve âsâri'z-zurefâ* (İstanbul, ts.) olan *Letâif-i İnşâ* benzeri bu üç ciltlik kitabı Mehmed Tefik'in kendi eserleri arasında hiçbir defa zikretmemiş olması, onun kendisiyle herhangi bir alakası bulunmadığını meydana koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Çaylak Tefik hakkında bütün yazılanlar, onun başından itibaren eksik olduğu kadar yanlıcı tarafları da bulunan ve 1877'den öteye gitmediği için hayatının en verimli son on altı senesini açıkta bırakan kendi hal tercümesine dayanmaktadır. Burada, onlarda bulunmayan bilgiler doğrudan doğruya kendi eserleriyle devrinin basınından elde edilmiştir. Mehmed Tefik, *Yâdigâr-ı Macaristan*, İstanbul 1294, s. 29-32 (kendisi yazdığı hal tercümesi); Fatin, *Tezkire* (nşr. Şinâsi), İstanbul [1282], s. 35-36 (basılı tek nüshası Ö. F. Akün'ün hususi kütüphanesindedir, metin için bk. Ömer Faruk Akün, "Şinâsi'nin Fatin Tezkiresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler", *TM*, XIV (1965), s. 291-292); Ebüzziyâ Tefik, *Salnâme-i Hadîka*, İstanbul 1290, s. 83; Paul Horn, *Geschichte der türkischen Moderne*, Leipzig 1902, s. 40-41; Th. Menzel, *Ein Jahr in Konstantinopel. Zweiter Monat: Helva-Sohbeti (Die Helva-Abendgesellschaft) Einleitung: Mehmed Tewfik und Sein Werk*, Erlangen 1905, s. 1-7; a.mlf., "Bekrî Mustafa bei Mehmed Tewfik", *KSz*, VII (1906), s. 83-89; a.mlf., «Mehmed Tewfik's "İstambolda Bir Sene"», a.e., X (1909), s. 1-60; a.mlf., "Bu adem-Schwänke", *Beiträge zur Kenntnis des Orients*, IX (1914), s. 124-129; a.mlf., "Tewfik Mehmed", *El* (Fr.), (1930), IV, 765; a.mlf., "Tewfik Mehmed", *IA* (1971), XII/1, s. 212-213; K. J. Basmaçjian, *Essai sur l'histoire de la littérature Ottomane*, İstanbul 1910, s. 223-224; Wl. Gordievski, *Çerki Po Novoy Osmanskoj Literatur*, Moskva 1912, s. 96-99; Bertha Schmidt, *Übersicht der türkischen Literatur*, Heidelberg 1918, s. 5; Osmanlı Müellifleri (1338), II, 117-118; Ahmed Râsim, *Muharrir, Şair, Edib*, İstanbul 1924, s. 50-51; Selim Nüzhet [Gerçek], *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931, s. 67, 68, 72, 74, 86-88; Mustafa Nihad [Özön], *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1934, s. 324; a.mlf., *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1941, s. 222; Gövsa, *Türk Meşhurları*, [1945], s. 92-93; Ali Suâvi, "Yeni Osmanlılar Târihi", *Ulâm Gazetesi*, nr. 15, Paris 1 Muharrem 1287, s. 908-909; Otto Spies, "Die Moderne Türkische Literatur", *HOr*. (1963), s. 350.

ÖMER FARUK AKÜN

ÇEÇENİSTAN

Kuzeydoğu Kafkasya'da ülke.

13.300 km² yüzölçümü, 1.450.000 nüfusu (Kasım 1991) olan Çeçenistan kuzey ve doğuda Dağıstan, batıda İnguş Cumhuriyeti ve Kuzey Osetya, güneyde ise Gürcistan'la çevrilidir. 1957'de Rusya Federasyonu'na bağlı olarak kurulan Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yer alan Çeçenler, Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında Rusya'dan bağımsızlıklarını ilân ederek (1 Kasım 1991) Çeçen Cumhuriyeti'ni (Nohçî Respublika) kurdular. Fakat bu cumhuriyeti henüz hiçbir devlet resmen tanımamıştır. Cumhuriyetin başşehri Grozniy, diğer önemli şehirleri Gudermes, Malgobek ve Argun'dur.